

Головачова К. Г.,
доктор філософії в галузі права, старший викладач
ДВНЗ «Національний гірничий університет»

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ

STATE REGULATION OF LEGAL ISSUES IDENTIFICATION IN UKRAINIAN SOCIETY: HOW TO OVERCOME CRISIS

Досліджується процес самоідентифікації в українському суспільстві, порушення прав етнічних українців в Україні, мовне законодавство.

Ключові слова: самоідентифікація, консолідація, громадянське суспільство, нація, права національних меншин, державна політика, мовний закон.

Исследуется процесс самоидентификации в украинском обществе, нарушение прав этнических украинцев в Украине, языковое законодательство.

Ключевые слова: самоидентификация, консолидация, гражданское общество, нация, права национальных меньшинств, государственная политика, языковой закон.

Investigations process identifications in Ukrainian society, violation of the rights of ethnic Ukrainian in Ukraine, the language's legislation.

Key words: identity, consolidation of civil society, nation, minority rights, public policy, language law.

24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради УРСР конституційною більшістю голосів (346 народних депутатів) схвалила історичний документ – «Акт проголошення незалежності України». У ньому наголошувалося, що «виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

– продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

– виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

– здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголосила незалежність України та створення самостійної української держави – України.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення» [1].

Проаналізувавши події того періоду, можна дійти висновку, що після здобуття незалежності у 1991 р. розпочався складний і тривалий процес становлення молоді держави, створення її розгалуженої правової системи. Та поза увагою держави залишилось питання самоідентифікації населення України. Під час опитування населення України у великих містах респондентам важко було визначитись і однозначно віднести себе або до українців, або до росіян.

Зі здобуттям незалежності з огляду на те, що Україна – країна багатонаціональна, на законодавчому рівні всім національним меншинам було забезпечено гідні умови для всебічного розвитку. Верховною

Радою України 1 листопада 1991 р. були прийняті «Декларація прав національностей України» і Закон «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. Закон визначав, що права національних меншин є невід'ємною частиною загальнодержавних прав людини. Закон гарантував усім національним меншинам широкі права на національно-культурну автономію. Але питання прав українців, представників титульної нації, залишилось поза увагою законодавців і вимагає дослідження та законодавчого врегулювання.

Сьогодні гостро постало питання самоідентифікації етнічних українців, оскільки це невід'ємний чинник стратегії збереження національної єдності України, проблема її соборності. Це питання виникло впродовж останніх трьох років і зайняло чи не основне місце і в теорії, і на практиці. Воно є найбільш гострим і значущим для української нації і долі української держави. Цим визначається актуальність обрання теми дослідження.

Питання самоідентифікації етнічних українців та її складників досліджувалось мало. Заслуговують на увагу роботи та статті філософів, політологів, соціологів, філологів, юристів, письменників та політиків, таких як А. Тетерук, В. Василенко, Є. Андрос, І. Малкович, Л. Ніцой, М. Княжицький, Н. Трач, П. Гриценко., Р. Матіс, Т. Марусик.

Метою дослідження є вивчення та аналіз державної політики щодо консолідації українського суспільства.

З огляду на мету дослідження сформульовані завдання:

1. Проаналізувати законодавчу базу з питань забезпечення прав етнічних українців.

2. З'ясувати шляхи консолідації українського суспільства.

3. Дійти власних висновків та запропонувати шляхи вирішення визначених проблем.

Проблемою на шляху до віднесення себе саме до української держави є те, що 340 років перебування у російській та радянській імперії залишили по собі надто глибокі сліди. Країна Росія зовсім поруч, і російська присутність у нинішній Україні є наскрізною (економічно, ментально, інформаційно, церковно і культурно). Ментальність, світовідчуття та світорозуміння значної частини російськомовного населення України (як частини етнічних росіян, так і зросійщених українців, а точніше – малоросів) знаходиться під впливом Росії. Цей контингент зосереджений, що істотно, передовсім у великих містах сходу та півдня країни, а отже, економічно, політично й культурно є надзвичайно впливовим населенням.

Нормальне суспільство – це суспільство, стурбоване передусім економічними проблемами. Однак в Україні з початком війни на Сході (чому передувала анексія Криму) гостро постало питання національної консолідації. Питання самоідентифікації етнічних українців вийшло на передній план.

Основною загрозою для подальшого існування українства та української держави (на 16 році існування незалежності!) є те, що жителі України поділені на дві великі групи, такі як власне українці, дійсно громадяни України за своїм світоглядом, ціннісними уподобаннями і цивілізаційними орієнтаціями, та велика частина російськомовних жителів України, приналежність і поведінка яких саме як громадян України – під питанням. Ця поведінка є непрогнозованою, непередбачуваною, «совковою», проросійською, зорієнтованою не на європейські цінності, а на цінності і культуру євразійську.

Без остаточно сформованої, цілісної української нації, тобто без консолідації усіх етнічних українців, котрі повинні ідентифікувати себе як українці, ні про яку українську політичну націю на теренах України не може бути й мови. Саме етнічні українці становлять стрижень політичної нації.

Для проходження процесу самоідентифікації почати треба з серця та душі, з тих же українських хітів, української поп-музики. Українці – один із найспівучіших народів світу. Це – завдання завдань, бо саме з цього починається дорога до адекватного українського світосприймання. Недарма радянська влада знищувала поетів, письменників, художників, літераторів, кобзарів, діячів культури та мистецтва, котрі представляли саме українську культуру [2].

Потрібно радикально переробити увесь загальноукраїнський теле- і радіопростір – українське мистецтво, театр, кіно, документалістику, розважальні та освітні передачі інформаційних каналів, а також українські дубляжі світової класики. І на це потрібне бюджетне фінансування. А сьогодні, навпаки, у зв'язку із припиненням роботи одного з супутників на території Криму та сходу України припинено трансляцію центральних українських телеканалів.

Важливим питанням є необхідність організації гастролей саме у містах півдня і сходу України усіх можливих українських театрів, труп, опери, орке-

стрів, філармоній, ансамблів і гуртів тощо. Це повинно відбуватися безперервно і щодня. Держава має запровадити дотацію для таких гастролей.

Зрозуміло, що до цього безпосередньо прилягає розв'язання низки питань українського інформаційного поля. Йдеться про існування саме українського світобачення радіо- і телепередач, недопустимість існування в Україні ніякої іншої вітчизняної преси, окрім тієї, котра освітлює та розповсюджує українські національні інтереси. Преса має видаватись державною мовою.

Надзвичайно болючим є питання української книжки, видавництво якої за роки незалежності зменшилося на порядок. Це була свідомо політика попередньої влади, у тому числі через податковий тиск (прирівнювання до горілки і тютюну). Тому треба відновити низьку ціну на українську книжку.

Необхідно на законодавчому рівні відновити державну систему книгрозповсюдження. Українська книжка, і вітчизняних авторів, і перекладена, повинна бути максимально доступною, особливо у великих містах півдня та сходу України.

Російських книжок в Україні поменшає. Принаймні, перші три місяці цього року ввез книг із Російської Федерації офіційно заборонений, а з 1 квітня 2017 р. видавничу продукцію можна буде імпортувати лише за спеціальними дозволами.

8 грудня 2016 р. Верховна Рада ухвалила законопроект № 5114 «Про внесення змін у деякі закони України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту» [3], який вступив у силу з 1 січня цього року, тобто аж на четвертий рік війни з Росією.

Прийнятий українським парламентом закон передбачає заборону ввезення книг з антиукраїнським змістом з території держави-агресора і тимчасово окупованої території України. Видавнича продукція може бути ввезена на митну територію України і поширена на її території за умови наявності дозволу. Без дозволу громадяни можуть завозити книги у ручній поклажі або багажі у кількості до 10 примірників.

Заборонено випускати, виготовляти та розповсюджувати продукцію, яка містить матеріали (вислови, заклики), спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

Також забороняється випускати, виготовляти та розповсюджувати продукцію, яка пропагує державу-агресора, зокрема її органи влади, представників органів влади, працівників культури та інших сфер держави-агресора, які публічно підтримують окупацію території України.

Постановою Верховної Ради України у 2015 р. Росію було визнано державою-агресором [4]. Самопроголошені ДНР і ЛНР визнані терористичними організаціями. Постає логічне питання: як можна продовжувати торговельні (та інші) відносини з представниками цих територій? Така діяльність є складником фінансування бойових дій на Сході України.

Розповсюдження видавничої продукції з держави-агресора без наявності відповідного дозволу тягне за собою накладення на розповсюджувачів штрафу у розмірі 10 мінімальних заробітних плат за кожне таке поширення, вчинене вперше, і в розмірі 50 мінімальних заробітних плат за кожне наступне. Продукція у такому разі має бути вилучена.

У 1991 р., коли розпався СРСР, 40% видання книг російською мовою для всього Союзу було зосереджено в Україні. Це був величезний інтелектуальний потенціал видавців, авторів, редакційних працівників. До 1999 р. ця цифра впала до 15%, до закінчення 2008 р. – до 3–4%, але не відбулося очікуваного переміщення зусиль в бік книг українською мовою, їх наклад упав також дуже відчутно.

Потребує державної підтримки і кіноіндустрія. Фінансування мають отримувати фільми, де була б відображена уся складність, проблемність, але і різнобарвність життя сучасної української пересічної людини.

Поза увагою державного бюджету залишилась комплектація бібліотек регіону українською (авторською і перекладною) книжкою, аудіо– та відеопродукція, електронні носії, інтернет тощо.

У 2016 р. при Міністерстві культури була створена Координаційна Рада із застосування української мови у всіх сферах життя. Багато роботи отримала вона у спадок від попередньої влади, котра десятиріччями нищила українську культуру.

Принциповим для консолідації українського суспільства є також вирішення питання про припинення розвалу села, оскільки це стосується 16 мільйонів людей – знедоленої, упослідженої частини українства, яка не менше, аніж решта громадян України, заслуговує на залучення і до європейських цінностей, і до демократичної перспективи України.

Мабуть, саме вони найбільше заслуговують на підтримку держави: на їхніх кістках, їхньому – до десяти мільйонів – геноцидові у 20–30 рр. і фактичному кріпацтві з 1928 р. (із короткою перервою на пізньобрежневські та горбачовські часи) до наших днів і була створена та індустріальна міць сходу та півдня України, якою зараз так хизуються можновладці цього регіону.

Вагомий складник національної самоідентифікації – це історична пам'ять. Історичне багатоаспектне виховання – і через освітній процес, і через телебачення, радіо і кіно, і через видання масовими накладками (а отже, і доступними за ціною) книжок із світової, а особливо української історії. Недаремно ж із наших голів та душ витравлювали десятиліттями і століттями хоча би згадку про запорожців, про Українську революцію 1917–1920 рр. чи про голодомор. Усе це, зрозуміло, повинно бути доступним жителям

великих міст південного сходу України та по всій території України.

Наказом міністерства Освіти № 641 від 16 червня 2015 р. затверджена Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді [5]. Цей документ чітко рекомендує педагогам під час викладання своїх дисциплін наводити приклади діячів науки, мистецтва та культури українського походження. Однак цей Наказ залишається поза увагою педагогічних працівників. А саме вони мають закладати фундамент любові та поваги до держави, внеску українських діячів у розвиток сьогодення (та минулого) у різних сферах життя.

Ну і, нарешті, про мовне питання. Щоб уникнути надалі будь-яких сепаратистських настроїв, потрібно поступово, але неухильно повернутись до української мови. Найперспективніший шлях при цьому – це переведення на всій території України вищої школи, технікумів та середніх загальноосвітніх шкіл, дитячих садочків на українську мову викладання та виховання. Хоча ст. 48 Закону України «Про вищу освіту» чітко визначено, що «мовою викладання у вищих навчальних закладах є державна мова» [6], але ця норма порушується деякими науково-педагогічними працівниками навчальних закладів.

20 січня 2017 р. законопроект «Про державну мову» надійшов на розгляд профільного комітету Верховної Ради. Він напрацьований робочою групою під керівництвом професора В. Василенка при Міністерстві культури. До робочої групи входили представники громадськості та експерти, що спеціалізуються на питаннях мовної політики. Співавторами законопроекту були понад 30 народних депутатів із різних фракцій.

Враховано світовий, у тому числі європейський, досвід мовного законодавства (Литва, Латвія, Польща, Росія, Білорусь, Франція, Австрія). Наприклад, французьке мовне законодавство було і залишається одним із найбільш послідовних та активних у світі. Мовна політика у Франції завжди була частиною державної політики. Починаючи з 813 р. і до сьогодні вона спрямована на підтримку і розвиток єдиної мови – французької. Францію проголошено політкультурною країною, але з однією національною мовою.

Варто проаналізувати міжнародний досвід мовного законодавства, обрати найкращий варіант ведення мовної політики в Україні.

Щодо Законопроекту 5670, то його статті регулюють тільки вживання державної (української) мови. Законопроект не стосується мов національних меншин (готується інший законопроект – «Про права осіб, що належать до національних меншин», в якому, зокрема, йтиметься і про мовні права). Виокремлення державної мови до окремого закону – це типова європейська практика, яка підкреслює важливість державної мови саме як державного інституту та елемента конституційного ладу. Протягом 25 років в українському законодавстві порядок використання усіх мов змішувався в одному законодавчому акті, і це завжди ставало підґрунтям для маніпуляцій.

Статті Законопроекту не стосуються приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів. Таким чином, для пересічного громадянина закон не введе жодних додаткових обмежень чи обтяжень (окрім обов'язку володіти державною мовою).

Передбачено обов'язок володіти державною мовою для обіймання державних посад, для педагогів, медичних працівників. Регламентується порядок застосування державної мови в державних органах та в публічних сферах суспільного життя (реклама, ЗМІ, освіта, науки, культурні заходи, інформація про товари, обслуговування, охорона здоров'я, транспорт тощо). Трактують поняття «державна мова» як «мова, обов'язкова до застосування у публічних сферах суспільного життя» (а не тільки в діяльності державних органів) відповідає Конституції України, Рішенню Конституційного Суду від 14 грудня 1999 р., рекомендаціям Венеційської комісії, рішенням Європейського Суду з прав людини, рекомендаціям Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин від 20 грудня 2010 р. та європейській законодавчій практиці.

Передбачається створення державних інститутів для забезпечення стандартів та захисту державної мови, таких як

- Національна комісія зі стандартів державної мови;
- Центр української мови;
- Термінологічний центр української мови;
- Уповноважений із захисту державної мови (зі службою мовних інспекторів).

Служба мовних інспекторів Уповноваженого із захисту державної мови буде здійснювати мовні експертизи та мовне інспектування.

Прийняття цього законопроекту скасовує чинний закон «Про засади державної мовної політики» («Ківалова–Колесніченка») і вносить зміни до 51 законодавчого акта, зокрема вводить адміністративну відповідальність за порушення вимог закону; вводить кримінальну відповідальність – але тільки за публічне приниження чи зневажання державної мови (нарівні з наругою над державними символами).

Депутати, які працювали над законопроектом, пропонують розширити сфери використання української мови у державному і громадському житті, а також у ЗМІ.

Українську мову мають намір зробити обов'язковою у дошкільних, шкільних, позашкільних і вищих навчальних закладах. І якщо в школах і садках допускається використання мови нацменшин, то у вишах це заборонено. На думку автора, використання мови нацменшин у дитячих садочках автоматично ставить у нерівні умови представників нацменшин та дітей титульної нації. Якщо в групі знаходяться діти – представники титульної нації (а інакше здебільшого і бути не може), то спілкування з ними мовою нацменшини є дискримінацією щодо них. Така ситуація створює нерівне ставлення до різних груп населення. Питання потребує уваги.

Усі культурно-масові заходи також мають проводитись винятково державною мовою. У грудні 2016

р. групою активістів м. Дніпро було проведено опитування. До департаментів культури всіх областей, які граничать із Дніпропетровською областю, були направлені запити на отримання публічної інформації про перелік святкових заходів для дітей впродовж грудня-січня із зазначенням, якою мовою проводяться ці заходи. Відповідно до відомостей на запити стало відомо про те, що мова вистав та всіх новорічних святкових заходів є мовою нацменшини – російською (90%). Це свідчить про дискримінацію представників титульної нації. А для дитини та мова стає рідною, яку вона чує впродовж перших 3 років життя. Отже, відвідуючи цирк, театри, вистави, планетарій та ін., діти скрізь отримують інформацію мовою однієї з нацменшин – російською. Як дитина може себе поєднувати (ідентифікувати) з державою Україна, якщо мова, яка її оточує з народження, не українська?!

Українську мову пропонують зробити обов'язковою для всіх ЗМІ. Передачі на інших мовах дублюються українською мовою, а телерадіокомпанія зобов'язана забезпечити синхронний переклад на українську мову, якщо хтось із учасників програми говорить іншою мовою. Дивними є ситуації, коли в студіях деяких центральних каналів під час спілкування з гостями передачі ведучі переходять на спілкування мовою нацменшини. То прояв «поваги до гостя»? Ні, на думку автора, то є прояв маніпуляції, створення ілюзії «братерства, спорідненості» з країною-агресором – Росією. А саме це є одним із факторів, який розриває українське суспільство навпіл і дає можливість для маніпуляцій зі свідомістю громадян.

Українська мова також позиціонується як основна мова друкарства і видавничої діяльності. Тиражі на інших мовах не можуть бути більшими тиражу українською мовою. У сфері обслуговування (магазини, ресторани тощо) також мають намір ввести обов'язкове використання української мови.

За спроби «впровадження в Україні офіційної багатомовності» може загрожувати кримінальна відповідальність – на думку депутатів, це прирівнюється до спроб повалення державного ладу (ст. 109 КК України). За порушення закону нардепи пропонують штрафувати в розмірі від 200 до 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (3400–6800 грн.), якщо мова йде про роботу офіційних органів і бюджетних організацій, від 200 до 300 (3400–5100 грн.) мінімумів – у сфері освіти, науки і культури, від 400 до 500 неоподатковуваних мінімумів (6800–8500 грн.) – для ЗМІ.

Мовні питання потребують уваги держави та зміни державної політики в цьому напрямі.

10 березня 2017 р. І. Малкович (письменник та видавець) під час отримання національної премії ім. Т.Г. Шевченка заявив про необхідність ухвалення закону про захист української мови. «Мусить бути закон, який захистить право кожного українця отримувати всі послуги українською мовою – від крамниць і громадських установ до глянцевого видання, телебачення і радіостанцій, де всі, без винятку, ток-

шоу і програми повинні вестися державною мовою за чітко виписаними винятками для кримських татар та кількох інших національних меншин, які купно тут проживають», – сказав Малкович [7].

У своїй промові І. Малкович наполягав на тому, що саме відсутність мовного закону в Україні завдає шкоди окремим верствам населення. «Наша держава дуже недостатньо дбає про українську мову. Нас, носіїв української мови, ще й сьогодні багато хто з наших співгромадян трактує як дивакуватих аборигенів. Ми ще й досі, як соняшник до сонця, повертаємо голову на почуте українське слово. Що й до сьогодні не скасовано горезвісний закон Ківалова, який ганьбить цілу націю», – зазначив він [7].

Підсумовуючи, варто сказати, що в Україні має бути сформована політична нація, нація самосвідомих і консолідованих громадян України, оскільки саме в результаті несформованості української нації і цілісного українського громадянського суспільства

в Україні у 2014 р. відбувся спалах сепаратистських настроїв у південно-східному регіоні. Державна політика України в цьому напрямі повинна бути послідовною і наполегливою, щоб уникнути у перспективі нових колізій та потрясінь на цьому ґрунті.

У процесі реформування системи освіти в Україні треба чітко зазначити, що мовою освіти є державна (від садочків і до вишів). Для національних меншин передбачити можливість вивчення рідної мови, але факультативно або в недільних школах. Фінансування таких шкіл має відбуватись за рахунок нацменшин.

Потрібно прийняти мовний закон та внести доповнення (зміни) в чинне законодавство щодо порушень – відмови у спілкуванні, обслуговуванні (наданні послуг) державною мовою. Але цей закон має бути сформульований таким чином, щоб завжди унеможливити будь-які маніпуляції та спекуляцію на мовному питанні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р.
2. https://uk.wikipedia.org/wiki/Масове_знищення_українських_кобзарів_та_лірників.
3. Закон України «Про внесення змін у деякі закони України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту» від 8 грудня 2016 р. № 1780-VIII.
4. Постанова ВРУ «Про звернення ВРУ до ООН, Європейського парламенту, Парламентської асамблеї Ради Європи, Парламентської асамблеї НАТО, Парламентської асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 р.
5. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Наказ Міністерства Освіти № 641 від 16 червня 2015 р.
6. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII.
7. <http://portal.lviv.ua/news/2017/03/10/malkovich-napolig-na-uhvalenni-zakonu-pro-zahist-ukrayinskoyi-movi>